

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ (МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР)

Орловська Н. А.

Метою цієї статті є аналіз концептуальних міжнародно-правових аспектів кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом. Аналіз міжнародних актів та фахових позицій дає підстави стверджувати, що ці аспекти пов'язані з міжнародно-правовою криміналізацією екоциду та визнанням «екологічної складової» міжнародних злочинів (геноциду, воєнних, проти людяності).

Через масштабність екологічної шкоди, яка заподіюється в ході збройного конфлікту, центрального значення набуває системний зв'язок між належною міжнародно-правовою криміналізацією та удосконаленням національного законодавства. При цьому міжнародно-правова криміналізація включає також інституційне забезпечення притягнення винних до відповідальності, у першу чергу, що стосується юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Розглянуто проєкт визначення екоциду, виявлено його концептуальну невідповідність тренду про надання суб'єктності природі та окремим екосистемам. Підкреслено невизначеність із характером злочину (транснаціональний чи міжнародний), а також відсутність окремого складу екоциду, пов'язаного зі збройним конфліктом.

Проаналізовано види міжнародних злочинів (геноциду, воєнних, проти людяності). Показано, що лише при визначенні воєнних злочинів текстуально наголошується на шкоді довкіллю, однак при цьому судова перспектива відповідних проваджень може бути ускладнена через необхідність аналізу дотримання принципів співмірності та пропорційності. Наголошено, що з огляду на досвід України та з метою пришвидшення переслідування осіб, які вчиняють злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, є сенс приєднатися до розуміння «екологічної складової» саме воєнних злочинів. Крім іншого, це може суттєво полегшити реалізацію принципу універсальної юрисдикції.

Ключові слова: злочини проти довкілля; екоцид; воєнні злочини; збройний конфлікт; кримінальна відповідальність; Міжнародний кримінальний суд.

Orlovska N. A. Conceptual issues of criminal responsibility for environmental crimes related to armed conflict (international law dimension)

The aim of this article is to analyse the international legal aspects of criminal liability for environmental crimes related to armed conflict. The analysis of international acts and professional positions supports the assertion that these aspects are related to the international legal criminalisation of ecocide and recognition of the 'environmental component' of international crimes, such as genocide, war crimes, and crimes against humanity.

The systemic connection between proper international legal criminalisation and the improvement of national legislation is of central importance due to the scale of environmental damage caused during armed conflict. Additionally, international legal criminalisation involves institutional support for bringing perpetrators to justice, primarily with regard to the jurisdiction of the International Criminal Court.

The author analyses the draft definition of ecocide and highlights its conceptual inconsistency with the trend of granting subjectivity to nature and individual ecosystems. The author emphasises the uncertainty surrounding the nature of the crime, whether it is transnational or international, as well as the absence of a separate element of ecocide related to armed conflict.

Additionally, the author examines the types of international crimes, including genocide, war crimes, and crimes against humanity. The definition of war crimes places textual emphasis only on environmental damage. However, the judicial perspective of relevant proceedings may be complicated by the need to analyze compliance with the principles of proportionality. To expedite the prosecution of individuals who commit environmental crimes related to armed conflict, it is suggested that Ukraine adopt the concept of the 'environmental component' of war crimes. This will aid in the implementation of the principle of universal jurisdiction.

Keywords: environmental crimes; ecocide; war crimes; armed conflict; criminal responsibility; International Criminal Court.

Постановка проблеми та її актуальність. Держава-агресор, починаючи з 2014 р., не просто нехтує міжнародним правом, йдеться про системні порушення принципів і норм міжнародного гуманітарного права і щодо захисту жертв війни, і щодо застосування засобів та методів її ведення. Зокрема, міжнародне гуманітарне право надає спеціальний захист навколишньому середовищу як невід'ємній умові існування країни [1, с.86]. Це відображено у низці міжнародно-правових актів (наприклад [2; 3]), однак доцільно звернути увагу на два основних, на нашу думку, документи:

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [4]. У ст.1 цієї Конвенції йдеться про те, що кожна держава-учасниця зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення збитків або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці. Поряд із цим, кожна держава зобов'язується не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення подібної діяльності;

Додатковий Протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [5] містить дві статті, що мають безпосереднє відношення до захисту довкілля. У чч. 1, 3 ст. 35 йдеться про те, що методи або засоби ведення війни не є необмеженими, відповідно, забороняються такі з них, «які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу»; у ч. 1 ст. 55 наголошується на тому, що сторони конфлікту мають проявляти турботу про захист природного середовища від великої, довготривалої і серйозної шкоди, крім того, забороняється заподіювати шкоду природному середовищу у якості покарання населення (репресалій).

Із самого початку вторгнення одним із об'єктів заподіяння шкоди нашій державі ворог обрав екологічне різноманіття, внаслідок чого Україна змушена функціонувати в умовах мінування земель та моря, спалення лісів, отруєння водойм, знищення тваринного світу тощо. Масштаби та жорстокість вчинених агресорами злочинів дають підстави стверджувати, що вони є частиною державної політики, спрямованої на знищення української нації. Це обумовлює актуальність питань про

кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом. Очевидно, що вони не можуть бути розглянуті лише чи переважно в системі національного права. Певною мірою дотичними до цього є питання міжнародної відповідальності держави-агресора, а ці питання взагалі неможливо вирішити поза міжнародним правом.

На сьогодні кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, являє собою комплексний правовий інститут зі значною питомою вагою міжнародно-правового регулювання. Особливості останнього містять низку аспектів як щодо кваліфікації окремих діянь, так і щодо інституційного забезпечення притягнення винних до відповідальності з огляду на юрисдикцію міжнародних судів. Зокрема, йдеться про: а) міжнародно-правові підстави криміналізації екоциду, б) правомірність розгляду злочинів проти довкілля як «екологічної складової» наявних міжнародних злочинів, які входять до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, в) розповсюдження універсальної юрисдикції на злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом тощо.

Для України таке обговорення є вкрай важливим, тим більше, що саме в нашій державі відпрацьовуються міжнародні практики та стандарти притягнення до кримінальної відповідальності за такі злочини [6]. Поряд із цим, оскільки Міжнародний суд ООН прийняв рішення з вимогою до РФ негайно призупинити військові операції, які неминуче призведуть до шкоди навколишньому середовищу, відкритий шлях до дискусії про те, чи може він притягнути до відповідальності державу-агресора за екологічні злочини [7]. Очевидно, що позитивне рішення з цього питання що відкриває додаткові можливості притягнення до кримінальної відповідальності конкретних фізичних осіб. Адже загалом лише за належного унормування правових підстав відповідальності у міжнародному праві може бути реалізована впевненість на справедливу відплату винних в злочинах проти довкілля, пов'язаних зі збройним конфліктом [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплекс проблем захисту довкілля в зонах бойових дій засобами кримінального права, у тому числі, екологічної складової міжнародних злочинів, екоциду, юрисдикції міжнародних судів та інших міжнародно-правових аспектів розглядався у вітчизняній науці в контексті ситуації на Сході України в період проведення АТО/ООС. Зокрема, можна йдеться про роботи Г. Балюк, А. Дмитрієва,

А. Грубінко, О. Задорожного, Т. Короткого, М. Медведєвої, Т. Садової та інш. У 2017 р. було представлено дослідження колективу авторів щодо знищення довкілля під час збройного конфлікту на Сході України. О. Борщевською, О. Івановою розглядалися питання впливу на юридичних осіб через поєднання інструментів кримінальної та цивільно-правової відповідальності тощо.

Таким чином, особливості реакції на злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, у контексті агресії РФ проти України тільки почали опрацьовуватися. Можна виділити дослідження, авторами яких є О. Борщевська, С. Карвацька, К. Козмуляк та інш.; певні міркування були висловлені й автором цієї статті в ході конференції «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності» (ОДУВС, листопад 2023 р.). Однак вже зараз слід звернути увагу, що під час збройного конфлікту не лише не працює національне законодавство але й під сумнів ставляться міжнародні договори та зобов'язання [9, с. 178]. Тому особливо затребуваними є дослідження, в яких розглядаються реальні перспективи розвитку правової матерії. При цьому пріоритетне значення мають міжнародно-правові положення, адже без їх відпрацювання удосконалення національного законодавства бути не може.

З огляду на викладене метою цієї статті є аналіз концептуальних міжнародно-правових аспектів кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, в частині перспектив міжнародно-правової криміналізації екоциду та «екологічної складової» міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності за злочини, що розглядаються, відносяться до сфери міжнародного гуманітарного права як *lex specialis*, що застосовується під час збройних конфліктів [10]. Іншими словами, міжнародне гуманітарне право більш специфічно регулює ті відносини, які виникають з початком збройного конфлікту та тривають до його закінчення, і це безпосередньо стосується проблематики впливу на довкілля [11, с. 121]. Вбачається, що у контексті даного дослідження важливими є два взаємопов'язані аспекти:

особливості кваліфікації суспільно небезпечних дій, пов'язаних зі збройним конфліктом, що заподіяли певну шкоду довкіллю держави-учасниці цього конфлікту; при цьому слід розуміти, що така шкода може бути й транснаціональною;

інституційне забезпечення переслідування за такі злочини, у першу чергу, що стосується юрисдикції міжнародних судів.

1. Коли йдеться про масштабну шкоду довкіллю, перша асоціація, яка виникає, - це екоцид. Однак екоцид є не просто одним із кримінальних правопорушень проти довкілля. Наприклад, в Україні екоцид віднесено до кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 441 КК України), але при цьому в диспозиції немає вказівки на зв'язок екоциду зі збройним конфліктом. Зрозуміло, це не означає, що цю норму неможна застосувати до екологічних наслідків, викликаних збройною агресією, однак кримінальні провадження за ст. 441 КК мають неочевидні судові перспективи через значну питому вагу оцінних понять. Також вадою наявного законодавчого рішення є відсутність кваліфікованого складу екоциду, який вчиняється у зв'язку зі збройним конфліктом, адже досвід України свідчить про неспівставність екологічних наслідків від війни зі шкодою довкіллю, яка може бути заподіяна у мирний час.

Трендом фахового дискурсу є вказівка на необхідність вироблення сучасної дефініції екоциду. Зокрема, у червні 2021 р. міжнародною незалежною експертною групою було представлено проєкт визначення екоциду як «протиправних або безглузких дій, вчинених зі знанням того, що існує значна ймовірність заподіяння цими діями серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу» [12]. Очевидність переважання оцінних понять у запропонованому визначенні визначає необхідність тлумачення основних термінів, зокрема:

- «безпричинний» - безрозсудне ігнорування збитків, які були б явно надмірними порівняно з очікуваними соціальними та економічними вигодами;

- «серйозний» - дуже суттєві несприятливі зміни, порушення або пошкодження будь-якого елемента довкілля, включаючи серйозні впливи на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси;

- «широкий» - вихід за межі географічного району, державних кордонів або ушкодження цілої екосистеми чи видів, або великої кількості людей;

- «довгостроковий» - незворотність збитків або неможливість їх усунення шляхом природного відновлення у розумні терміни [13].

Вбачається, що проєкт дефініції екоциду - це значний крок, який має забезпечити узгоджену

позицію міжнародної спільноти, яка дозволить суттєво удосконалити національні законодавства. Однак запропоновані тлумачення оцінних понять є досить спірними, вони повною мірою не відповідають сучасним підходам до суб'єктності природи та екосистем, залишаючись вкрай антропоцентричними. Слід погодитися з думкою, що людина може бути як суб'єктом, так і об'єктом довілля. Відповідно, довілля та людина з її природними правами розглядаються як загальне та приватне [11, с. 121].

Крім того, із запропонованої дефініції не є зрозумілим, чи слід вважати екоцид транснаціональним, чи міжнародним злочином. Адже якщо наслідки злочинних дій є катастрофічними для довілля, навряд чи вони обмежуватимуться однією країною. Крім того, саме виникнення поняття «екоцид» пов'язано з екологічними наслідками збройних конфліктів II половини ХХ ст. Але у запропонованому визначенні специфічні екологічні наслідки таких конфліктів оминаються [14].

У цьому контексті доцільно нагадати, що у грудні 2019 р. низка держав закликали до серйозного розгляду питання про визнання екоциду самостійним міжнародним злочином на щорічній асамблеї держав-учасниць Міжнародного кримінального суду. Пізніше Бельгія підняла це питання у своїй офіційній заяві в 2020 р. [15]. Відповідно, наявна позиція щодо визнання екоциду самостійним міжнародним злочином (на доповнення до геноциду, воєнних злочинів, агресії та проти людяності) зі спеціальним механізмом відповідальності, тобто інституційним забезпеченням притягнення до кримінальної відповідальності за нього Міжнародним кримінальним судом.

З огляду на це слід визнати, що при всій перспективності фахових зусиль формулювання сучасного поняття екоциду робота над ним має тривати. При цьому одним із напрямів його розвитку має стати чітке визначення екоциду або як транснаціонального, або як міжнародного злочину. Це сприятиме розумінню юрисдикції, зокрема, чи можна говорити про універсальну юрисдикцію при вчиненні екоциду, а також про підсудність екоциду національним чи міжнародним судам. Крім того, необхідно обговорювати кваліфікований склад екоциду, пов'язаного зі збройним конфліктом.

2. Через те, що екоцид повною мірою не відпрацьовано у міжнародно-правовій доктрині, злочини проти довілля, пов'язані зі збройним конфліктом, можуть бути розглянуті як «екологічна складова» міжнародних злочинів. Це дозволяє їх

передачу до юрисдикції Міжнародного кримінального суду [16, с. 107]. У зв'язку з цим виникає питання: до форми реалізації об'єктивної сторони якого міжнародного злочину може бути віднесена ця «екологічна складова»?

У Римському статуті довілля прямо згадується лише один раз - у зв'язку з воєнними злочинами і лише в ситуаціях, які юридично кваліфікуються як збройні конфлікти. Йдеться про п/п. iv п. b ч. 2 ст. 8 Римського статуту: воєнні злочини, що являють собою «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах». У даному підпункті визначено діяння у виді «умисного вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [17]. Закономірно, що системоутворюючою ознакою таких протиправних дій є їх вчинення в контексті міжнародного збройного конфлікту, вони були з ним пов'язані, а виконавець знав про фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту [18, с. 13].

Таке розуміння поділяється і в Україні. Наприклад, Генеральний прокурор України А. Костін зазначив, що наша держава є фактично першою країною в історії людства, яка розслідує злочини проти довілля саме як воєнні злочини, у цьому плані для Міжнародного кримінального суду це дещо новий напрям діяльності [6]. Зокрема, щодо підриву Каховської ГЕС СБУ відкрила кримінальне провадження саме за ст. 438 КК, хоча попередня кваліфікація включає й посилання на ст. 441 КК [8].

Однак підриг Каховської ГЕС - це окремий, найбільш наочний, кейс. Що ж стосується інших випадків заподіяння державою-агресором шкоди довіллю, то тут виникають питання дотримання загальних принципів ведення бойових дій - співмірність та пропорційність. Так, дослідники воєнних злочинів зазначають, що принцип пропорційності є частиною міжнародного гуманітарного права. І власне порушення цього принципу визнається воєнним злочином у ст. 8 Римського статуту. В частині, що стосується шкоди довіллю, криміналізовано напад, який може заподіяти «широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною і безпосередньою загальною військовою перевагою, що очікується» [19, с. 15]. Наприклад, К. А. Козмуляк звертає увагу, що в Інструкції про

порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України встановлено обов'язок командувача при підготовці воєнних дій оцінити ймовірні екологічні наслідки від дій своїх військ (сил) і військ противника [9, с. 177].

Подібна ідея закладена й у Консультативному висновку Міжнародного суду відносно законності погрози ядерною зброєю чи її застосуванням [10], у якому наголошується, що держави повинні зважати на екологічні наслідки під час прийняття рішення про необхідність та пропорційність певних воєнних дій. Однак фахівці звертають увагу на позицію окремих суддів Міжнародного суду, що вимоги пропорційності не можуть розглядатися у відриві від необхідності зупинення агресії. Іншими словами, цілком допустима серйозна шкода навколишньому середовищу у разі реального очікування істотної воєнної переваги (наводиться за [20, с. 255-256]).

Таким чином, хоча «екологічна складова» воєнних злочинів передбачена Римським статутом, доведення вини за шкоду довкіллю може бути суттєво утруднено саме через складнощі оцінки відповідності дій принципам співмірності та пропорційності з огляду на необхідність досягнення воєнної переваги.

Поряд із військовими злочинами слід звернути увагу на злочини проти людяності у разі, коли при їх вчиненні має місце усвідомлений широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення [21]. Зокрема, йдеться про п. в ч. 2 ст. 7 Римського статуту - винищення, що включає умисне створення умов життя, розрахованих на знищення частини населення [17]. При цьому для наявності «екологічної складової» злочину проти людяності винищення природи має бути частиною масового вбивства цивільного населення [18]. Іншими словами, під час збройного конфлікту заподіяння екологічної шкоди є умисним створенням умов для масового знищення цивільних осіб. До речі, така оцінка підризу Каховської ГЕС - саме як злочину проти людяності - представлено у Заяві Світового конгресу українських юристів від 8 червня 2023 р. [8].

У даному контексті слід звернути увагу, що до такого бачення наближена й позиція «виведення» екоциду з поняття геноциду. Зокрема, екоцид пропонується розглядати як складову геноциду [7] або наголошується на тому, що «екоцид черпає ознаки з понять злочинів проти людяності та геноциду за формою і змістом» [11, с. 120].

На нашу думку, центром розуміння злочинів проти людяності та геноциду

є людиноненависницька державна політика, яка усвідомлюється конкретними виконавцями. За таких умов шкода довкіллю розглядається як засіб впливу на населення, його знищення, а не як самостійне діяння сторони збройного конфлікту. Тим більше, що в обох випадках вказівка на екологічну шкоду є не текстуальною, як у випадку воєнних злочинів, а контекстуальною, а це суттєво ускладнює доведення вини діячів. Поряд із цим, чи взагалі вистачить політичній волі міжнародній спільноті та Міжнародному кримінальному суду засуджувати військових рф за злочини проти людяності, а тим більше за геноцид?

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сформулювати наступні твердження:

- вирішення концептуальних питань кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, можливо лише при їх чіткій міжнародній криміналізації та інституційному забезпеченні притягнення винних до відповідальності;

- на сьогодні має сенс розгляд двох підходів - запровадження екоциду як самостійного міжнародного злочину та визнання «екологічної складової» наявних міжнародних злочинів, що входять до юрисдикції Міжнародного кримінального суду;

- з огляду на досвід України та з метою пришвидшення переслідування осіб, які вчиняють злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом, доцільно приєднатися до розуміння «екологічної складової» воєнних злочинів. Крім іншого, це може суттєво полегшити питання й про універсальну юрисдикцію, адже йдеться про визнані міжнародні злочини.

Література

1. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.

2. Волік В.В., Беспалова О.В., Беспалов С.І. Формування поняття екологічної безпеки в міжнародному праві. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: матер. конф. / Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. Харків, 2019. С. 12-15.

3. Малик К.Р. Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 623-625. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/153>

4. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, ООН, 18.05.1977 р. / База даних «Платформа ефективного регулювання», Міністер-

ство економіки України. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id209742> (дата звернення: 20.11.2023).

5. Додатковий Протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf (дата звернення: 20.11.2023).

6. Мамченко Н. Україна фактично формує для світу стандарти притягнення до відповідальності за злочини проти довкілля як воєнні злочини, - Андрій Костін. *Судово-юридична газета*, 20 жовтня 2023 р. URL: <http://surl.li/mjhzy> (режим доступу: 12.12.2023).

7. Карвацька С. Чи притягне Міжнародний суд ООН російську федерацію до міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини в Україні? / Сайт Чернів. націон. ун-ту, інформація від 11 лютого 2023 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/vidpovidalnistorii-za-ekolohichni-zlochyny-v-ukraini/> (режим доступу: 12.11.2023).

8. Заява Світового конгресу українських юристів щодо підриву Каховської ГЕС, 8 червня 2023 року. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1435363/> (режим доступу: 12.11.2023).

9. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 73: ч. 1. С.174-180 DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.28>

10. Консультативний висновок Міжнародного суду відносно законності погрози ядерною зброєю чи її застосуванням: Міжнародний документ, 19 липня 1996 р. URL: www.icj-cij.org/files/advisory-opinions/advisory-opinions-1996-ru.pdf (режим доступу: 12.11.2023).

11. Борщевська О.М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 2023. № 49. С.113-129. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017>

12. Draft definition of Ecocide. URL: <https://ecocidelaw.com/> (режим доступу: 12.11.2023)

13. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: Commentary and Core Text. June

2021. URL: <http://surl.li/ojqmd> (режим доступу: 12.11.2023).

14. Орловська Н.А. Концептуальні питання криміналізації екоциду в контексті агресії проти України. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матер. Всеукр. наук-практ. конф. (24 листопада 2023 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 161-165.

15. Top international lawyers to draft definition of «Ecocide». URL: <https://www.stopecocide.earth/prelaunch-expert-drafting-panel> (дата звернення: 11.11.2023).

16. Шуміло О.М. Перспективи встановлення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. №5. С.106-112. DOI: <https://doi.org/10.15421/392207>

17. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.11.2023).

18. Елементи злочинів, схвалені Асамблеєю держав-учасниць Римського статуту Міжнародного кримінального суду у 2002 р. https://www.un.org/ru/documents/rules/icc_elements.pdf (дата звернення: 11.11.2023).

19. Schwarz A. War Crimes. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law / Oxford Public International Law. Oxford University Press, 2015. 22 p.

20. Садова Т.С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252-257. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>

21. Alberro H., Daniele L. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. *The Conversation*, June 29, 2021. URL: <http://surl.li/nbonk> (дата звернення: 11.11.2023).

Орловська Н.А.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального
і адміністративного права
Одеського національного морського університету